

СРЕЩА С МИНАЛОТО

Списание „Нов път“

Георги Цанев

В онова тежко време — след 9 юни 1923 г. — най-активната фигура в нашата марксистическа критика беше Георги Бакалов. След Първата световна война той имаше зад гърба си вече дългогодишна дейност като литературен критик, преводач, издател, просветител на работническата класа и редактор на многобройни вестници и списания. Още в края на 1920 г. той беше напуснал лявата широко-социалистическа група на Роман Аврамов и беше влязъл в редовете на комунистическата партия. С богатия си опит, натрупан през трите десетилетия на своята дейност, Бакалов, който беше посрещнал Октомврийската революция възторжено, навлезе с нов ентузиазъм в обществения и литературен живот в началото на 20-те години. В разбушувалото се море на новата епоха неговият кораб плуваше с пълна пара. Активен сътрудник на комунистическия печат, той всяка година редактираше издания на 2 юни от партията „Ботев лист“, в който поместваше и мои статии.

Между нас, младите тогава литератори, Бакалов се ползуваше с голям авторитет. Неговата реч, която лесно се възпламеняваше, неговият находчив ум и бистра, жива, бих казал пластична мисъл, неговите огромни знания ни покоряваха и увличаха. Той обичаше да говори за руската литература, която познаваше отлично, превеждаше от нея и я популяризираше у нас. При всички юбилейни дати на руски писатели той публикуваше обширни статии за тях. Всеки момент той беше готов да изнесе беседа, да държи възторжена реч за кой да е от големите руски автори — без всякакви бележки дори. Разказваше анекдоти из живота им и цитираше наизуст техни произведения. Популяризирането на руската класическа, а после и на руската съветска литература е една от най-големите заслуги на Георги Бакалов.

От руските писатели особено близък до сърцето му беше Некрасов („най-любимия“ му поет). В 1921 г. той преведе сборника „Под знамето на Пролет-култа“ — със статия от В. Полянский и А. Луначарски.

Бакалов беше страстен, извънредно находчив и остроумен полемист. Особено значение имат в ония години полемичните му статии по въпросите на пролетарската поезия (против вулгаризатора Ив. Г.).

Опитен организатор, смел, талантлив публицист, Георги Бакалов умееше да работи при всички обстоятелства — и при най-тежките можеше да намери форма да каже своята дума като комунист. Неговата активна и борческа натура не го оставяше никога да чака „по-благоприятно време“. Той схващаше веднага характера на историческия момент — какво е необходимо и какво е възможно да се извърши, за да проникне комунистическата мисъл до работния

народ. Неизчерпаемата му енергия стигаше винаги да се справи с всякакви материални и общественно-политически трудности, да посочи изход и от най-заплетени обстоятелства. Неуморим и изобретателен, той откриваше нови форми и начини за дейност. Такъв го познах най-вече в края на 1923 г. — когато беше спрян целият комунистически печат.

Как ни събра, как ни съобщи (тогава никой от нас нямаше телефон) — не знам. Но си спомням ясно как една есенна вечер по здрач се разхождахме — той, Разцветников, Каралийчев и аз — около църквата „Александър Невски“ и приказвахме за литература, за положението, за това — как би трябвало да се работи при настъпилите нови условия. Най-после Бакалов ни съобщи съвсем категорично (очевидно беше дошъл с взето вече решение), че той започва списание и ни кани да го подкрепим. Така се роди сп. „Нов път“, на което ние тримата заедно с Фурнаджиев — комуто веднага съобщихме — станавме редовни и най-близки сътрудници.

Първата книжка се появи на 1 декември 1923 г. Излизаше с педантична редовност на всяко първо и петнайсетото число на месеца в 32 страници. То стана веднага средище на цялото младо поколение прогресивни писатели: в него сътрудничаха — освен нашата четворка — още Димитър Осинин, Николай Хрелков, Камен Зидаров, Емил Коралов, Тодор Харманджиев, Иван Мешков, Крум Велков и др. Аз пишех с псевдоними Б. Боринов, Младен Иванов (бях гимназиален учител и не можех да излизам с името си, но на всички бе известно, че Младен Иванов съм аз). Каралийчев подписваше стиховете с името си, а разказите — с псевдонима Илия Чернев. Списанието публикуваше статии по общественно-политически и философски въпроси от Тодор Павлов, Димо Хаджидимов и други комунистически дейци.

„Нов път“ беше комунистическо списание, макар това да не се казваше открито поради фашисткия закон за защита на държавата. То се ръководеше от партията. То се бореше за марксистическа идеология в литературознанието, за комунистическо идейно-емоционално съдържание на изкуството, за създаване на литература, която да е израз на борбите и стремежите на работническата класа, да я вдъхновява за борба. То воюваше с буржоазната естетика и литература и пропагандираше, доколкото можеше при ония условия, съветската литература. Отзоваваше се бързо, своевременно на литературните прояви и поместваше остри критики за произведения с реакционен характер или слаби в художествено отношение.

Изобщо „Нов път“ беше живо, борческо списание. С критическите си позиции и главно с поезията в него то си спечели голям авторитет. Петко Стайнов признаваше, че очаквал всяка книжка с нетърпение и праснал рано сутринта на всяко първо и петнайсетото число от месеца да му го купуват от будките. „С какво възлнение разгръщахме първата книжка на списание „Нов път“! — си спомня Емил Коралов. — Тя вървеше от ръка на ръка из многобройните групи на прогресивните ученици от Врачанската гимназия. Списанието скоро стана един от „революционните учебници“ в нашите нелегални просветителни кръжоци.“¹ Даже „Златорог“, което в началото посреща „Нов път“ с присмех, че вървял по утъпкания път на „Ново време“, след няколко книжки трябваше да признае: „Наистина, има нещо ново в стиховете на „Нов път“.“

В „Нов път“ сътрудничаха много поети. Всички те имат своя дял в изпълнение на ролята, която то беше поело. Но неговия авторитет утвърдиха още в началото постоянните негови сътрудници Каралийчев, Разцветников и Фурнаджиев. Те даваха лице на списанието. Тяхната поезия беше най-яркият израз

¹ Димитър Благоев, Георги Кирков, Георги Бакалов, Д. И. Полянов в спомените на своите съвременници. С., Бълг. писател, 1968. с. 270.

на новото. Книги като „Пролетен вятър“ на Фурнаджиев, „Ръж“ на Каралийчев, „Жертвени кладя“ на Разцветников — всички издадени от Георги Бакалов през 1924 г. — бяха, заедно със „Септември“ на Гео Милев, в оня момент най-високите постижения в българската литература. Художествените произведения в „Нов път“ представяха в същност оная литература, която Бакалов нарече „септемврийска“ — термин, останал и приет от всички в нашата литературна история. Това беше и първата революционна антифашистка литература. С високите си художествени качества тя беше ново явление в българската литература — един особен разцвет на поетичното слово.

В областта на критиката списанието си създаде също така авторитетно име. За това няма да говоря — видното място и голямата роля на „Нов път“ в историята на българската литература са известни и безспорни. Ще отбележа само, че за нас четиримата, които поддържахме най-близки връзки с редактора, то беше прекрасна школа. Бакалов умееше да създаде най-другарски отношения между себе си и нас — така че ние се чувствахме задължени като към свое списание. Ходехме често у дома му — на бул. „Фердинанд“ (сега „Толбухин“), западната страна, някъде близо до Зоологическата градина. Живееше на втория етаж, кабинетът му беше обърнат на изток, с балконче, а пред зданието се издигаше висока тополя.

Бакалов работеше колективно с цялата група. Особено често се съветваше с Каралийчев за разкази и с Фурнаджиев за стихове. Той вярваше твърде много в критическите оценки на Фурнаджиев, който пишеше рецензии почти във всяка книжка, понякога по няколко — за книги, за списания, за театър. И Бакалов му казваше: „Колко, не знам дали от тебе ще излезе поет, но критик — сигурно.“ Бакалов, който беше така остър в споровете със своите противници и изобщо, когато се скараше с някого — към своите сътрудници проявяваше голяма толерантност. Даваше им свобода на мнение. Не знам да е поправял някога нещо в статиите ми или да е „редактирал“ стиховете и разказите на моите другари. Или пък да е отказал нещо да ми напечата. Собствено нещо подобно стана веднъж, но то не беше по негова вина. Бях натоварен по случай 10 години от обявяването на Първата световна война да напиша статия за литературата през време на войната. Написах я и ѝ турих заглавие „Поругана човещина“. Бакалов я хареса. Но когато се обсъждаше материалът в редакцията, дойде Тодор Павлов, който се изказа против моята статия — поради това, че в нея се говореше за „човещина“ . . . — „Каква човещина? Чия човещина?“ — питаше той. Аз, който тогава кипвах много лесно, грабнах статията си и понечих да я скъсам. Бакалов ме хвана за ръката и каза: „Чакай, не я късай, ще потрябва друг път.“ Той имаше широк поглед за границите на прогресивния културен фронт. Ако например зависеше само от него, Атанас Далчев щеше да бъде сътрудник на „Нов път“ — на това попречиха дразгите, които съществуваха тогава (по недоразумение) между младите писатели. Поради тия недоразумения Атанас Далчев не влезе и в сборника „Пет години“ (1925), съставен от Стубел и Владимир Полянов, обхващащ всички млади тогава писатели (Е. Багряна, Й. Стубел, Хр. Смирненски, Й. Стратиев, Дим. Пантелеев, Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, Чавдар Мутафов, Владимир Полянов, Панчо Михайлов, Светослав Минков, Александър Паничерски, Ангел Каралийчев). На влизането му в тоя сборник беше се възпротивил Стубел.

Бакалов беше ентузиаст. Той се запалваше от всяка нова мисъл, от всяко ново начинание. И заразяваше и другите със своето въодушевление, със своя оптимизъм. С това и привързваше сътрудниците си. Той обичаше да работи с млади хора и ги насърчаваше.

Списание „Нов път“ продължи да излиза до средата на 1925 г. — когато беше спряно от фашистката власт.

По това време аз сътрудних и на „Развигор“ заедно с Д. Б. Митов и Тодор Боров. Редактори бяха проф. Александър Балабанов и Елин Пелин. Един ден ние, тримата младежи, се осмелихме и заявихме, че редактори трябва да бъдем ние. Нашите възрастни колеги излязоха благоразумни — поучудиха се, но отстъпиха, и нашите имена цъфнаха под заглавието на вестника. Собствено ние сторихме това, защото искахме да направим „Развигор“ ляв вестник. Започнахме да печатаме наши и на други сътрудници по-смели статии. Поместихме статия и от Тодор Павлов. На 2 февруари (в бр. 128) аз написах възторжена статия за Ленин по случай смъртта му. (Разбира се, не я подписах, тъй като бях учител и за такава проява рискувах да бъда уволнен.) Изкарахме така десетина броя. Но наскоро Боров написа във вестника рецензия за книгата на Бакалов „Беседи по изкуството“. Рецензията беше, общо взето, положителна. Казани бяха много хубави думи за ролята и значението на Бакалов като литературовед. Разбира се, тук-там имаше и критически бележки, направени по младежки дръзко — с тон на самоувереност, която означаваше: ние тия работи ги знаем много добре . . . Бакалов се засегна. Изглежда, че тъкмо тая самоувереност на младия автор го беше ядосала и той отговори с остра статия — „Критика на прелиствач“. Тогава се намеси Балабанов: публикува „Писмо“ до Боров, в което не говореше сериозно, а отправя иронични закачки към Бакалов. Бакалов отговори отново с цяла редица статии, проникнати от такъв гневен критически патос, с какъвто той умееше да разговаря със своите противници.

Аз не бях съгласен с рецензията на Боров за Бакаловата книга, както и с „Писмото“ на Балабанов, и — понеже тия работи бяха поместени във вестника въпреки моето несъгласие — аз в знак на протест напуснах редакцията на „Развигор“. В хрониката на вестника беше съобщено смекчено, че напускам редакцията, тъй като не съм съгласен с начина, по който се води полемиката в него, но оставам постоянен сътрудник. В разправията си с Балабанов Бакалов използва този случай. „По въпроса за търгашеството в книжнината — писа Бакалов, обръщайки се към Балабанов — най-добре ви е отговорил един от вашите съредактори, който заради това ви мръсно писмо напуска Развигор. Той ви е заявил, че ако го напечатате, трябва да му заличите името като съредактор на Развигор. Но вие (или вашите питомци: другите редактори, което е все едно) сте си позволили да му оставите името, за да прикриете с ново вашето „безобразие“ (ваша дума) към мене. Неговото напускане е един платен отговор. Това е една плесница за вас.“¹

Един ден неочаквано Христо Ясенов беше задигнат от полицията и интерниран в Горна Джумая. Прогресивната интелигенция се възмути от произвола на фашистките власти. В някои вестници се появиха протестни бележки. В „Развигор“ беше публикуван, подписан от 22 писатели, следният протест:

На 20 март бе арестуван от органите на Обществената безопасност поетът Христо Ясенов и след два дни интерниран неизвестно къде. Говори се, че е отведен към Горна Джумая. Досега никой от съответните представители на властта не даде обяснение за посегателството върху личната свобода на един поет, който не е никакъв политически деец. Може би престъплението му се състои в това, че той е член на Общия комитет за подпомагане жертвите от септемврийските събития. Нима стигнахме до там, че хуманността и човечността се считат за непозволени! Христо Ясенов е с разстроено здраве и без никакви материални средства. Ние — група писатели и негови приятели, протестираме против арестуването на един от нашите първи поети и искаме настоятелно да бъде освободен и повърнат в София!

София, 30. III. 1924 г.

¹ Георги Бакалов. Български писатели и книги. Ч. II, 1925. с.43.

Подписали: Теодор Траянов, А. Страшимиров, Николай Хрелков, Гео Милев, Трифон Кунев, Ив. Грозев, И. М. Даниел, Д. Б. Митов, Георги Бакалов, Людмил Стоянов, Боян Дановски, Ст. Б. Митов, Георги Цанев, Георги Стефанов, Ал. Жендов, Асен Разцветников, Георги Константинов, Ангел Каралийчев, Н. Фурнаджиев, Кр. Пенев, Ник. Балабанов, Тодор Боров.

Когато протестът беше поднесен на проф. Балабанов, той не го подписа, като обеща, че ще излезе със специална статия в „Развигор“. И той наистина написа някаква статия, в която — по своя обичай — говореше забъркано, усукваше, разправяше, че тук имало някакво недоразумение. Ясенов бил кротък човек, ако е сторил нещо, да му се обясни — той е добър гражданин и ще разбере. В статията нямаше нито нотка протест или неодобрение на извършения с поета произвол.

Най-после Ясенов беше освободен. Завърнал се в София, той излезе в пресата с отворено писмо „На всички адреси“:

Освободен, отправям своята благодарност към всички приятели, познати и съчувственици, както и към редакциите на всички вестници, които изказаха своя протест на възмущение по случай моето безпричинно и беззаконно интерниране — плод на партизанска заслепеност и безогледен политически терор. Благодаря също така и на онези граждани от Горна Джумая, които ми оказаха ценни услуги и съчувствие; за тях аз ще запазя един светъл спомен на човечна и искрена дружба. Но за тези, които смятат, че не са длъжни да отговарят за своите произволи — за неотговорните, аз не мисля да ставам „добър гражданин“ и не съветвам никого на подобна подлост.

Христо Ясенов

Съвсем ясно е, че непреклонният борец в последното изречение отговаряше на Александър Балабанов, който именно го наричаше „добър“, т. е. покорен и послушен гражданин — какъвто той, както и никой честен човек, тогава не можеше да бъде. Това „отворено писмо“ рисува откъм най-хубавите черти светлия образ на честния и безкомпромисен, с несломима борческа воля комунист Христо Ясенов.

Но той беше вече набелязана жертва. Фашистката полиция го следеше. След априлския атентат в църквата „Света Неделя“ (1925) той бива арестуван и — както Гео Милев и стотици други антифашисти — „изчезва безследно“ — т. е. бива убит от фашистите.

По онова време нямаше такова масово посещение на Витоша, както днес. Намаше хубави пътища, не пътуваха никакви автобуси. Но все пак отделни групи ходеха на екскурзии. Спомням си един групов излет на Витоша, в който участвах и аз. Групата беше голяма: Александър Жендов, Порфирий Велков, Николай Фол и жена му, Ангел Каралийчев, Бленика, Никола Фурнаджиев, Емил Коралов, една медичка — Катя с брат си и мъничката Радка, както я наричахме, от селото на Каралийчев, Стражица. Беше в началото на октомври, денят беше топъл. На поляната, дето се бяхме установили, в началото на Витоша, имаше тук-там трапчета с вода. Ние се гонихме, плискахме се с вода и най-после се съблякохме да си сушим ризите. С нас беше руснакът Орест Георгиев, професор (собствено лектор) по руски език в университета. Той береше шипки и вареше от тях чай. Това е отразено в едно хумористично стихотворение, в което бе казано по нещо почти за всички:

Днеска на 6 декември¹
в безкрайните тъмни гори
напълнихме своите корени
със масло и с хлебни кори.

Присъстваха Цанев критика,
отдавна в оставка поет,
той имал е мисъл велика
да ни гощава със мед.

Обаче съдбата отсече —
след малко го видехме гол,
а някъде много далече
забегнал бе смешният Фол

А Пенка, добрата съпруга,
го гледаше с нежна тъга,
фиксираха всичките други
високата тънка снага.

Ний спомнихме всички за Войнов²
мастития славен критик,
когого и двойно и тройно
Фол псуваше с яростен вик.

И спомнихме още за Панчо,³
познатия контрабандист,
и пихме от синьото канче
за дара му горд и лъчист.

Разтворила своите обятия
гората ни мамеше с плам,
и белеше ябълки Катя
и гледаше кротко натам.

Ах, ябълка сочна и сладка,
ах, румена влажна уста!
В очите на малката Радка
трепеше със жар младостта.

Професора, бос и ухилен,
от шипки допиваше чай.
Долиташе тих и умилен
гласът на една Лорелай.

Съблякъл си горните гащи,
размисляше Жендов със жар
как утре изкусно ще драще
най-новия свой календар.

Гората бе много червена,
а въздуха сочен и мил.
Пази се от тая хиена —
от Георги, другарю Емил.

Тъй двамата скромни монаси
написахме тоз протокол —
да помнят народните маси,
че Георги в гората бе гол.

Написахме двамата ние —
навеки това да се знай —
Новпътците Чернев Илия
и мокрия Ф. Николай.

¹ Вместо октомври 1924 г.

² Асен Разцветников, който беше писал някаква критическа статия с тоя псевдоним.

³ Панчо Михайлов, белегист.

Искам да кажа нещо повече за Орест Георгиев. Пълното му име е Орест Макарович Говорухин, руски емигрант, революционер-народник. Участвувал в заговора на Александър Улянов (брата на Ленин) против Александър III (1887). В София дошъл през 1904 г. под името Орест Георгиев. (Според Бакалов: Орест Георгиевич. Обаче в моята студентска книжка през 1920 г. е означено Георгиев, а и той се е подписал така.) Той беше лектор по руски език. Но вместо да ни занимава с граматика, той говореше за руската литература. Беше добър оратор, увличаше слушателите с пламенните си лекции (не четеше, а говореше наизуст). Аудиторията му беше винаги претъпкана — слушахме го не само ние, филолозите, а и прогресивни студенти от други специалности. Ние с жена ми се познавахме добре с цялото му семейство. Жена му Татяна беше активна участница в организационната и партийна работа на комунистите. Той също така работеше прикрито в партията. Дъщерите му Женья и Таня — наши връстнички — участвуваха в комсомолското движение. В началото на втората половина на 20-те години, доколкото си спомням, Орест Георгиев със семейството си се завърна в Съветския съюз.

В СССР О. М. Говорухин работи известно време във Висшия съвет на народното стопанство. След това се пенсионира и се отдава на преводаческа дейност. Той превежда на руски най-напред прозата на Христо Ботев и приготвя сборник от избрани съчинения на великия поет. След това негови преводи са „Бай Ганьо“ на Алеко Константинов и сборник от разкази на Марко Марчевски. Всички тия книги са издадени по предложение на Георги Бакалов, който им написва предговори, а на някои и бележки.

На 2 ноември 1924 г. сутринта в Свободния театър (сега Музикален)¹ беше уредено чествуване на Яворов по случай 10 години от смъртта му с участието на Владимир Василев, Николай Лилиев и др. Същия ден след обед в аудитория 45 на Юридическия факултет (ул. Тетевенска, сега Будапеща) устройоха четене, посветено пак на Яворов, младите сътрудници на списанията „Златорог“ и „Хиперион“. Поканиха и нашата четворка. Ето програмата:

I

1. Д-р Янко Янев — Любов и смърт.
2. Лиза Белчева — П. К. Яворову, стихотворение.
3. А. Каралийчев — Куршуменото кладенче, разказ.
4. Дим. Пантелеев — стихове из книгата „Стрелец“.

II

1. Георги Цанев — Яворов и младите поколения.
2. Ас. Разцветников — стихове.
3. Вл. Полянов — * * *
4. Н. Фурнаджиев — Сватба, стихове.
5. Йор. Стубел — * * *

Трябваше да участва и Атанас Далчев, но Стубел — който беше главен уредник на четенето — се възпротиви. Насъбрал се беше сума свят. Голямата аудитория, площадката на втория етаж, стълбата надолу, улицата пред сградата — всичко бе претъпкано с народ. Ние трябваше да четем от две трибуни — вътре от катедрата и втори път върху маса, сложена на площадката срещу стъл-

¹ След като сградата на Народния театър беше сериозно повредена от пожар през 1923 г., неговата трупа даваше своите представления в салона на Свободния театър.

бата. Четенето имаше колосален успех. Публиката ръкопляскаше ентузиазно. Когато свършихме, проф. Ив. Д. Шишманов, който седеше на първия ред, дойде при нас и възторжено ни поздрави. „Аз бях — обърна се той към мене — тая сутрин там, при „старите“, в Народния театър. Там всичко беше старо, студено, мъртво. А тук — тук е младостта, ентузиазмът, вие сте бъдещето на нашата литература. Вашето четене ми напомня „Млада Германия“. Поздравявам ви още един път и ви пожелавам успех в работата . . .“ Покани ме да го посетя някой път у дома му. Когато излязох на улицата, пред вратата ме срещна Никола Илиев („Двуетажния“). Мисля, че тогава беше (или по-късно стана) член на нелегалния ЦК на БКП. Стисна ми горещо ръката, прегърна ме и развълнувано ме поздрави. „Много, много ви благодаря — ми каза той, — че ни дадохте възможност да се съберем на такова голямо събрание. Всичко това (и той посочи публиката, която се състоеше най-вече от млади хора, но имаше и много възрастни) са наши другари, комунисти, които отдавна не са имали случай да се съберат заедно.“ С Никола Илиев аз се познавах още като ученик (когато той беше в Бяла Слатина), а през 1922—1923 — когато и той, и аз бяхме вече в София — е идвал често у дома по партийна работа.

За нашето четене се появи в младежкия комунистически вестник „Светлина“ възторжена статия, озаглавена „Малък празник“:

. . . Отишли с тъжната размисъл за поета на терзанията и неспокойния човешки дух, излязохме от там бодри и укрепени, сякаш ни бяха угостили с младо вино.

Това не бяха сантиментални блудкавости, не бяха и забъркани мистични поеми, а живи слова, принесени в жертвоприношение на падналите за правда. И може заради туй, че авторите сами четяха своите творби, те имаха тази мощ — да приведат ведно с „Христос“ на Разцветников главите ни да целунем пресния гроб на борците, да замечтаем за „сватбата“ на Фурнаджиев и „да завардим четиритях пътища“, та в късна полунощ „трима хайдутини да промиват топлите си рани на „Куршуменото кладенче“ от Каралийчева. Хубавите стихове на Пантелеева не срещнаха заслужения прием. И лесно обяснимо е: далеч е той от туй, което може да ни затрогне до сълзи през тази черна есен. Същото може да се каже и за Лиза Белчева.

Д-р Янко Янев и Георги Цанев се спряха на творчеството на Яворова, като първия разгледа демонишно-мистичното в душата на поета, а втория — неговите социални чувства и връзки с настоящото поколение . . . Въобще в дните, когато черна ръка се стреми да запуши устата ни за волен вик, празник бе за нас деня, в който се пяха песни не като тези, които слушаме всеки ден.

Хвала на младите творци! Бихме желали и други път да ни устроят такъв празник.

Един от публиката

* * *

Какви бяха отношенията между нас от „Нов път“ и Гео Милев? — Когато подготвяше издаването на „Пламък“ и търсеше сътрудници, той поиска да се срещнем. Срещата стана в сладкарница „Роза“ на бул. „Дондуков“ (малко по-на изток от сегашния ЦУМ). Той ни канеше за сътрудници, но приемаше само мене, Фурнаджиев и Каралийчев — Разцветников не искаше: намираше го старомоден. Аз не се съгласявах. Или всички, или никой — беше моята позиция.

Като разговаряхме, по едно време Гео удари масата гневно и викна: „Стига си късал тая кутия!“ Аз се сепнах: през цялото време аз, несъзнателно, бях късал една цигарена кутия и бях натрупал цяла купчина. Такъв ми е навикът — ръцете ми не могат да стоят мирно, все трябва да правят нещо. Извиних се и

обясних на Гео моя навик. Разговаряхме дълго, не можахме да се разберем. Когато излезе обаче поканата, аз бях изненадан: между сътрудниците на „Пламък“ беше вписал само мене. Не зная защо не беше сложил поне Фурнаджиев, когото ценеше като поет. От солидарност аз не му дадох нищо.

„Нов път“ имаше към Гео Милев и неговия „Пламък“, общо взето, положително, но критично отношение. Фурнаджиев — който правеше преглед на списанията — веднъж се отзова и за „Пламък“. Той подложи на остра критика първата книжка, която не оправдавала, не изпълвала „програмата му“. Почти всичко напечатано в нея могло да влезе и в „Хиперион“, и в „Златорог“, и в „Яснина“. В тази си книжка „Пламък“ не се отличавал много от замлъкналите „Везни“. В „Изповедта“ на Антон Страшимиров поличавало едно повръщане на писателя с лице към народните рани; но тази изповед, в която той иска да даде и осмисли своите многобройни лутания, е дадена в твърде замъглена форма, има претрупаност, липсва стилът — такъв, „какъвто той видимо е търсил“. „Пламък“ — продължава Фурнаджиев, — но какъв пламък има в следната строфа на Ясенов:

На сърцето ми странник почука,
неизбежната скръб на света,
и познах вековечната скука —
суета, суета, суета!

Чудно е как редакторите на списанието, на чийто език се въртят думите: „Колектив“, „Народ“, „Ново време“ — могат да помирят тези понятия с ултраиндивидуалистичната поезия на Ясенов! Това му стихотворение не изразява никаква промяна в неговото развитие, каквато някои очакваха — заключава Фурнаджиев.

Тая критика по отношение на Ясенов е правилна. Но работата стои така. Ясенов не е имал нищо ново, а е искал непременно да демонстрира солидарност с антифашиста Гео Милев и му дава каквото се е намерило, макар и старо: „Еклезиаст“. „Стихотворението на Ламар — продължава Фурнаджиев — е твърде външно и неосмислено. Но опити в тази насока са за насърчаване.“ Втората книжка на „Пламък“ била „по-интересна — по-разнообразна, стои по-близо до програмата на списанието, не ѝ липсва оная динамика, която кара да я четеш с напрежение . . . Стиховете на Ем. Попдимитров са хубави. Те отбелязват завръщане.“ Но — възразява Фурнаджиев — не това е поезията, която очакваме. „Грандиозният ритъм на нашето време не пулсира в тези хубави сиви стихове. Поезията, която чакаме, няма да бъде „завръщане“, а ще бъде поход напред.“

С енергичност — казва Фурнаджиев — е написана критиката на Гео Милев „за поезията на младите“. С повечето от половината мисли в нея ние сме съгласни. Тази парфюмирана и рахитична поезия заслужава това клеймо. Гео Милев е уловил верния нерв на времето ни, като се е възбунтувал срещу нея. Но в много неверни пътища насочва погледите ни за нейното преодоляване. В „Хулиганските елегии“ на Янтар няма оня ритъм, който той търси. Независимо от това, че те са написани с познати и чужди средства, това гримасничене и плезене срещу днешната култура и буржоазна установеност са твърде стари и банални — от времето на Пишибиевски. Повече гниlost, отколкото духовен бунт има в стихове като тези:

От възторг героя се кръстосва
с една крава —
Когато езика ми
глежливо преживя

Milka шоколад!
Всеки ден е една поздравителна картичка
и тоя плачлив любовен поет
съвсем не наивен и скупен!

Все такива безсилни кривения на една търсеща, дезорганизирана, уморена и болна психика.

Отрекъл по тоя начин лъженоваторските опити на Н. Марангозов (защото той е Янтар — авторът на „Хулиганските елегии“), Фурнаджиев пише, че ако е въпрос да се говори за младате — обещания за една „силна и свежа поезия на бъдещето“ според него има в „необединените още от дълбоки стимули . . . селски образи на Ангел Каралийчев или например в няколкото строфи на един друг начеващ поет — Атанас Далчев. Поезията ни ще се възроди — но пътят не е там, накъдето го сочи критикът от Пламък.“

И все пак — след тая критика — Фурнаджиев завършва с благопожелания: „П л а м ъ к — тъй ми се ще да вярвам — ще минира, доколкото може, основите на днешната буржоазно-самодоволна и заспала литература. Накъде точно ще тръгне и какво ще даде сам той, бъдещето ще покаже. Ние му пожелаваме успех.“ Така Фурнаджиев — макар и доста критичен — и с право — изрази вярата си в усилията на Гео Милев.

Гео Милев не написа отзив за „Нов път“, но той явно имаше положително отношение към него. Това личи и от статията за поезията на младите, за която говори Фурнаджиев. В нея Гео Милев на едно място пише: „Една „мъртва поезия“, както бе наречена тази „поезия“ в една статия в първата книжка на сп. Нов път. Поезия, която е типична проява на една упадъчна епоха.“ А „Мъртва поезия“ беше заглавието на една моя статия, която написах именно за тогавашната упадъчна поезия на някои от младите автори.

В ония години ние се срещаме с Гео Милев често в Чипевата книжарница. Точно какви разговори сме водили, не помня — сигурно по литературни и обществени въпроси. Спомням си само, че веднъж, след атентата в катедралата „Св. Крал“ на 16 април 1925 г., Гео ми каза: „Чудя се как още не са ме арестували.“ Известно е какво стана по-нататък . . .

След априлските събития през 1925 една вечер късно дойдоха полицаи и двама агенти и направиха дълъг и обстоен обиск у дома. Прегледаха всичките ми книги и чекмеджета. Разбира се, аз очаквах това — защото всяка нощ чувахме черните камионетки да минават покрай нас и да правят обиски на комунисти и земеделци и да ги отвеждат в участъка. И бях взел мерки да не намерят революционна литература: на книгите с открити революционни заглавия бях откъснал кориците и бях ги заместил с други безобидни. Така че не намериха нищо подозрително. Въпреки това на другия ден дойде стражар и ме повика в участъка „за справка“. В Пети участък не ме държаха ни минута — веднага ме препратиха в „Обществената безопасност“ (която се помещаваше в бившия наш Народен дом — огромното здание северозападно от Лъвовия мост). След двайсетина дена ме освободиха. Както после разбрах, жена ми веднага съобщила на моя учител и класен наставник Методи Гелев, когото вече поменах по-рано. Той отишъл най-напред да каже на свой познат македонец следовател в „Обществената“ да не ме бият. А след това и гарантирал за мене. Пуснат бях, но оставах „под надзор“ — разписвах се всеки ден в Пети участък. Един ден Боян Пенев подбра Владимир Василев и двамата отидоха в „Обществената безопасност“ да дадат показания и да гарантират за мене. Така ме освободиха и от разписване.

В „Обществената“ бях затворен в една малка стая на най-горния етаж. Бяхме вътре четирима: аз, един бръснар, един работник в гостилница или сладкар — не помня точно — и един селянин с потури, калпак и големи мустаци. Тоя селянин беше много спокоен — казваше, че го арестували по обвинение,

че откраднал чужди волове. Подозирах го, че е провокатор. Веднъж го пови-
каха и вече не се върна в стаята ни. Бръснарят беше много весел момък. Раз-
казвахме си разни случки. Аз написах за себе си една хумористична епиграма
и им я прочетох. Помня само, че Георги се римуваше с каторги. Една вечер из-
викаха бръснаря. Ние мислехме, че ще бръсне някого (за което често го викаха).
Те му давали свой бръснач: на арестувания не се позволяваше да държи нож-
чета, бръсначи и др. След един час го донесоха на черга — пребит от изтеза-
ния. Минаха няколко дена — пак го изведоха — и не се върна . . .

Същата (1925) година ние се срещаме често с Боян Пенев. Особено когато
работехме върху „Записки за България и българете“ от Л. Каравелов. Спом-
ням си как една вечер с Багряна чакахме Бояна в квартирата му. Той беше на
факултетски съвет, дето трябваше да поддържа кандидатурата ми за стипен-
диант в Прага. (Всяка година избран от факултетския съвет на Историко-фило-
логическия факултет младеж се изпращаше като стипендиант на специализа-
ция в Карловия университет в Прага, а чехите изпращаха в Софийския универ-
ситет свой човек.) Върна се късно. Бях пропаднал. Най-много против мене
говорили професорите Богдан Филев и Петко Цонев: изтъквали, че съм кому-
нист и не бива да получа стипендия. Избрали Никола Т. Балабанов, за когото
Пенев казваше, че едва е свършил университета: „Да знаех, че ще стане начал-
ник на Културното отделение, нямаше да му пиша по милост тройка.“

През 1926 сп. „Българска мисъл“ беше публикувало статия на Людмил
Стоянов — „Христо Ботев като критик“, — изтъкана от погрешни положения и
неточни дати, които уличаваха автора в пълно непознаване нито на българ-
ската литература, нито на руската. Людмил Стоянов изобщо пишеше смело и
за двете литератури и винаги правеше големи грешки. В „Златорог“ (1926, кн. 1)
аз бях го изобличил за статията му „Христо Ботев като критик“. Няколко дена
след излизането на „Златорог“ отидох в Народната библиотека, дето често хо-
дех по справки, и там ме видя проф. Шишманов, който беше един от редактори-
те на „Българска мисъл“ (заедно с проф. М. Арнаудов). След като се здрависахме,
той ме потупа покровителствено по рамото и рече: „Четох, четох. Хубаво,
но . . . младий момко, пазете се от темперамента си!“ Излишен съвет — тъй
като аз никога през живота си не умеех — и не можех — да обуздавам тем-
перамента си . . .

Балабанов — комуто беше дадена чешката стипендия — отиде в Прага.
Стоял там 2—3 месеца, получил парите за цялата година и заминал за Париж.
„Изложихме се страшно пред чехите“ — се оплакал проф. В. Златарски пред
Боян Пенев. На другата година — 1926 — факултетският съвет пак по пред-
ложение на Бояна — ме избра единодушно за пражката стипендия.

Трябваше да замина за Прага. Понеже няхах пари да се приготвя за път,
продадох на Чипеви една старопечатна книга — второто издание на „Софро-
нието“ — „Неделника“ на Софроний Врачански — за 400 лева и първата част
от първия том на „История на българската държава през средните векове“
от Златарски — не помня за колко. Освен това Чипеви ми дадоха на заем хи-
ляда лева. Към края на ноември заминах за Прага.

НАШАТА ЧЕТВОРКА

След Христо Смирненски, с когото е свързано началото на моята дейност като
критик, в творческия ми живот влязоха Асен Разцветников, Ангел Каралий-
чев и Никола Фурнаджиев. Оформих се нашата „четворка“ (както ни наричаха) —
с еднакви идейно-естетически позиции, художествен критерий и обществен иде-
ал. И с еднакъв ентузиазъм и жажда за творчество.

Повече от половин столетие от ония най-хубави години на нашата младост — пролетните години на жизнената ни и творческа съдба. Ние бяхме една задушевна, единна в мисли, чувства и дела четворка, вдъхновена от септемврийския подвиг на народа. И днес, когато извиквам в паметта си онова време, изпълнено с надежди, творчески планове и мечти за нов свят, аз изпитвам радостното чувство, че съм участвувал в една обща работа с тримата мои другари, талантиливи поети, които записаха имената си с блестящи художествени произведения в страниците на нашата литературна история.

Нашето единство продължи докъм 1925, след което всеки по свой път.

Асен Разцветников

Тъкмо днес — 2 ноември — когато сядам да пиша спомени за него, той щеше да бъде на 77 навършени години, ако не беше го грабнала Ненаситната . . .

Познавахме се още когато той беше Асен Коларов, студент по българска литература в Историко-филологическия факултет на Софийския университет. Беше вече оформен и страстен комунист, винаги бодр и готов за идейни спорове. Ходеше с червена рубашка и една особена фуражка. Вземаха го за руснак. Поради това тайните агенти по едно време го следеха. Имаше жива, будна мисъл — беше духовит, остроумен, пускаше остроты. Особено саркастичен беше към широките социалисти. Характерна в това отношение е пародийната му „Ода на Асен Цанков“ — остра сатира против широкия социалист за неговата клеветническа брошура „Болшеvizъм и социализъм“, за която казва:

О, брошура славна,
По срам и по блясък ти си с Кръстя равна!

Две стрели, умело хвърлени и против брошурата, и против полицейския министър Кръстю Пастухов, чиито жандарми застреляха един работник.

Преди години Разцветников беше боледувал от възпаление на белия дроб, но беше вече оздравял и укрепнал. Изглеждаше съвсем здрав — набит, широкоплещест, с изпъчени гърди. И въпреки това понякога се мислеше за болен. Беше си внушил, че ще умре от някаква съвсем рядка болест . . . И наистина умря от левкемия.

През 1921—1922 г. той пребивава на Запад — във Виена и Франкфурт на Майн. Там се запознал с една немска писателка — Хермения цур Мюлер. Дали беше следвал нещо, не ми е известно, но знам, че беше научил много добре немски език. През първата половина на 20-те години завърши семестриално славянска филология в Историко-филологическия факултет, като си взема само първия университетски изпит. Ходехме заедно на лекции и упражнения при Беню Цонев по стилистика и при Романски по старобългарски език.

За пръв път се подписа с псевдонима Разцветников под стихотворението „Новата Голгота“ (преименувано после „Предтечи“), печатано в седмичната литературно-научна притурка на „Работнически вестник“ (№ 23, 2 дек. 1922). В „Новата Голгота“ беше дадена цялата реч на разстреляните:

„Другари, в тая ледна нощ ний гинем
с копнеж и жад за пурпурни слънца!
И нашта светла гибел през години
като разбунен повик ще премине
над тъмний сън на робските сърца!“

По мое предложение Асен съкрати цялата реч от пет стиха на един — но по-драматичен стих:

„Другари“ . . . „Огън!“ Трепет непривичен . . .

От 1922 г. бяхме винаги заедно — четворката: Каралийчев, Разцветников, Фурнаджиев и аз. Една четворка напълно единна — с еднакви политически убеждения, с едни и същи чувства и литературни интереси. Сътрудничехме всички в комунистическите издания: комсомолския орган „Младеж“, литературно-научната притурка на „Работнически вестник“, а после и в „Нов път“. Разцветников (под псевдонима Феи, Хенри Феи, писано и с латиница: Fey) и Каралийчев (Множко Гладнев и с името си) публикуваха хумористични и сатирични работи в „Червен смях“. В комунистическите периодични издания Асен обнародва всички ония стихотворения, които събра и издаде в първата си сбирка „Жертвени клади“, излязла към края на април 1924 г. Но още в печатницата фашистката полиция я грабна — конфискува я. По тоя повод Бакалов написа в „Нов път“ (кн. 11, 1 май 1924) протестна бележка, която започва така:

Ж е р т в е н и к л а д и. Стихосбирка от Асен Разцветников. Щеше да има такава сбирка. Но досега още няма. Защото при един набег на полицията в печатницата била конфискувана. Авторът, наш отличен сътрудник, потърсен да бъде арестуван. Да живее свободата на печата. Да живее свободното поетическо творчество.

След дълги разpravии през първата половина на май книжката бе освободена. Тя е напечатана с тъмночервени букви на голям формат. Корицата, от Александър Жендов, представя младеж, привързан на кол за разстрел с верига, която опасва като рамка цялата корица. На гърба на втората корица е отбелязано: „Почти във всички екземпляри има измачкани, скъсани и зацапани листа: това са следи от свободата на печата. Прося извинение от читателите.“ Поради големия интерес към сбирката тя беше изчерпана за късо време и Бакалов ѝ направи второ издание към средата на ноември същата година (1924).

Разцветников беше отличен публицист. Пишеше дори политически статии. Но особено духовит беше във фейлетоните си. Той се чувства в ония години като поставен на някакъв пост, от който защитава сп. „Нов път“, комунизма, комунистите и Съветската страна от вражески клевети. Характерен в това отношение е фейлетонът му „Нерешеният въпрос“ (подписан с псевдонима Денко Етърски). В него изобличава редактора на „Златорог“, който пише, че в „Нов път“ нямало нищо ново и че в същност той вървял по „извънния колодрум“ на „Ново време“ и „Работнически вестник“. Книжката с тая „критика“ — се разказва във фейлетона на Разцветников — редакторът на „Златорог“ изпраща в Министерството на вътрешните работи. След известно време той получава писмо от Министерството на вътрешните работи, в което му се съобщава, че вследствие на неговото донесение „Господин Бакалов е обесен“, „Нов път“ спрял“ и „една страшна опасност за народа премахната, благодарение“ на неговите „Разкрития“. Съобщава му се още да се яви в министерството, за да заеме новата открита по Закона за защита на държавата длъжност „Началник на литературната обществена безопасност“. Прочел писмото, редакторът на „Златорог“ се замисля и „като един от героите на Леонид Андреев“ не може да си отговори на въпроса: „От наивност ли извърших тая подлост, или от подлост се престорих на наивен“ (Нов път, кн. 5, 1 февр. 1924, 160).

Интересно е, че фейлетонът на Разцветников е отпечатан в „Нов път“ (кн. 5, 1 февр. 1924), преди Бакалов да нарече направо „критиката“ на „Златорог“ (и на широканската „Епоха“) „доносничество“ (кн. 6, 15 февр. 1924).

В открито писмо до в. „Свобода“ Разцветников изобличава българските толстоинисти в лицемерие, разкрива лъжливото им свободолубие и фалшив хуманизъм, защитава от техните клевети Ленин и съветската културна политика.

Страстният комунист, вдъхновеният борец, оптимистът Разцветников към края на първата половина на 20-те години се промени коренно. Връзките му с народа отслабнаха, самочувствието му спадна ниско. Настана крушение на социалните му блянове. Тая дълбока промяна започна след прословутото четене в памет на Яворов на 2. XI. 1924 и настаналите след това разпавии — за което вече разказах.

Ние тогава създадохме седмичното литературно-научно издание „Наши дни“, защото бяхме напуснали „Нов път“ поради разногласие с редактора по редица въпроси, свързани с редактирането и списването на „Нов път“. Полемиката, която започна между нас, от една страна, и Тодор Павлов и Георги Бакалов, от друга, доведе до нашето напускане на „Наши дни“, от което след това излязоха само няколко броя под редакцията на Д. И. Полянов. Ние се придържахме към едно по-широко разбиране за нашата революционна литература — искахме да я свържем с развитието на националната българска литература изобщо. Имаше намерение да създадем свое, антифашистко списание, като привлечем и леви земеделци, и социалдемократи. Николай Лилиев предлагаше да го наречем „Клади“. Но стана атентатът на 16 април 1925 г. Аз бях арестуван, Колю също, Асен и Ангел се укриха в провинцията. Нашият хубав замисъл, на който разчитахме, не можа да се осъществи.

За Яворовото ни четене и за последвалите го събития Асен Разцветников разказа още тогава доста подробно на своята приятелка Райна Савова в писмо от 19 януари 1925 г.:

В нашите (компролетарските) литературни среди стана разцепление. Ние 4-та (аз, Каралийчев, Н. Фурнаджиев и Г. Цанев) участвахме в едно четене в памет на Яворов заедно с младите от „Златорог“ (3-ма) и „Хиперион“ (1). Беше в 45 аудитория. Събра се извънредно много свят (хелбетя — „четене от най-младите български поети!“). Стана нужда да се издигне трибуна и вън (в коридора). Ние (и особено аз) бидохме извънредно бурно акламирани. (Давам ти едно обективно описание: така писаха буквално на другия ден и „Свободна реч“, и „Слово“, и „Наши дни“.)

Това наше „общо дело“ с „буржоазията“ (и те са фукари като нас!) даде коз в ръцете на Поляновите привърженици (а те в редакциите и меродавните места са болшинство, както знаеш). Те почнаха кампания против нас, додето най-после ние се принудихме да излезем от „Нов път“ и „Наши дни“ (чиято литературна притурка редактирахме) . . . Те не можаха да разберат, че нас ни хвали интелигенцията, която е на служба у буржоазията и която е р а з к о л е б а н а и в хвалбите по наш адрес намира отдушник на своята съвест.¹

След като беше завършил семестриално славянска филология, Асен се записа по право в Юридическия факултет. Искаше да има свободна професия. Но и тук не се застоя: като си взема всички изпити, той изкара само адвокатския си стаж и скъса с адвокатството — остана да живее само с литературен труд.

През 1925 г. Асен Разцветников стана сътрудник на сп. „Златорог“, дето започнахме да сътрудничим и ние останалите трима. Когато бяхме поканени в „Златорог“, редакторът Вл. Василев заяви, че желае да пишем така, както сме писали и по-рано, в „Нов път“. Но ето че когато Асен му даде стихотворението „Приказка“ (Златорог, г. VI, кн. 8—9), Василев изхвърли от него една строфа, която беше тъкмо в духа на „Жертвени клади“. Тя идеше след стиховете: „Аз виждам в тревите прегазени // как чуждите орди летят“. Ето я:

¹ Септември, 1967, кн. 11, с. 180—181.

И кости и ями разринати
удавници в твоите блата,
и димни пожари низ нивите,
низ твоите ниви, земя . . .

Тия стихове напомняха атмосферата след Септемврийското въстание.

Асен, който по-рано беше упорит и непреклонен партиец-комунист, сега кљомна и се обезсърчи съвсем. Откъсването от комунистическото движение той преживя като дълбока драма, отразена най-ясно в поемата „Двойник“ (края на 1926 или началото на 1927). Откъсването си от комунистическото движение почувствува като драма и Фурнаджиев. Но Фурнаджиев се съпротивяваше с всички душевни сили срещу депресията: у него победи жизненото, социалното и бунтовното начало. Разцветников не можа да намери в себе си опорна точка, в душата му при драматичния момент не се пробудиха никакви съпротивителни сили — и той потъна в отчаян песимизъм, който опустоши душата му от всякакви идеали и социална вяра. Той си остана голям поет — но поезията му тръгна в друга насока, диаметрално противоположна на революционния патос на „Жертвени клади“.

За неговото душевно състояние свидетелствуват и писмата му от онова време. „Аз се задушавам тука — пише той на приятелката си Райна Савова — и чакам да изляза на открит въздух. И всеки ден задухата става по-нетърпима“ (23 март 1926). „Тук целият свят ми е станал противен — четем в друго писмо до същата приятелка — особено пък сега, след тая литературна кавга. Колкото по-скоро се измъкна от тоя ад, толкова по-добре.“ Той мечтае да отиде в Париж. Пише на Райна Савова, която е там, да му събщи би ли могъл да си намери някаква работа в столицата на Франция. Тая му мечта се осъществява — макар и за малко време — едва през 1939 г. Илия Бешков, който тогава е също така в Париж, ми пише по случай идването на Асен: „Лалю [Ганчев] ми донесе новините около списанието, а Асен нищо освен себе си. За какво го изпратихте тоя човек тук. Не стигам ли аз. Горкият си взе визи за врьщане!“ (21 апр. 1939).

Като не можа да си намери работа в София, Асен отиде учител в Механотехническото училище в Габрово през 1928/1929 учебна година. Но веднага след отиването си в Габрово започна в писмата си да се оплаква от провинцията и настояваше да му намерим учителско място или друга работа в София. Пишеше най-често отворени пощенски карти, изпълнени с широки, едри, отвесни, равни като печатни букви — почерк ясен и красив:

Габрово. 14. 9. 28

Драги Георги,

в изпълнение на обещанието си, изпратих ти още на 10 т. м. 3000 лв. Нямам сега на ръка разписка, за да ти пиша номера на записа, но вярвам, че не се е случило нищо особено и ти (т. е. бакалина, хлебаря и пр.) си вече „в притежание на парите“.

Тук: ужас. Изпитвам 30 души поправителни и 80 за приемане (писмен и устен).

Там стой! Не мърдай от София!

Много здраве на всички!

Асен

Специални поздравии на Карчеви.

Пиши: какво става там.

Само пет дена след първото писмо пристига второ:

Абе, човече, че обади поне с два реда какво става там . . . Аз се формено отчаях. Щом дойдох тук и ми стана „безпощадно ясно“, че тук и ще си погина: забравиха ме всички и от многобройните обещания остана само един хубав спомен.

Осведоми ме как се разреши твоя въпрос.¹ А също и какви изгледи би могло да има за мене.

Пиша сега и на Владо.² Знаеш, че той трябва да бъде подбутван: на тебе се надявам за това. Какво стана с Пенка³ — аман, настани я по-скоро, че да имаш време да помислиш и за мене, грешния.

Много здраве: 1) на всички златорожци; 2) на всички у вас и 3) на монте бивши хазяи (включително и Цветанка).

През лятото на 1928 г. аз се завърнах от Прага, дето бях на специализация в Карловия университет като стипендиант, изпратен от Софийския университет. В софийските гимназии нямаше вакантно място. Аз получих назначение за Велико Търново. Тогава изпратих на Асена следното писмо:

21. IX. 1928

София

Драгий Асене, не се безпокой за записа, Грешка не е станала. Отдавна съм (по-право отдавна вече не съм) в притежание на парите ти. Много ти благодаря, тъкмо на време дойдох. Искях да ти пиша веднага, но все чаках да се реши въпроса с моето учителско място — той излезе обаче безкраен и неразрешим. За София вече изгубих надежда и вече виждам пред себе си „белите куполи“ на Търново. (Да ги има поне — ами сигурно си ги измислил да подмамваш такива балами като мене.) Ще чакам — колкото да не ме е яд — още 2—3 дена и ще замина вече. Ужасна е провинцията, но и тук е лошо, когато няма човек пари. Ще ти се обадя от там веднага.

От няколко дена тук е Колю: оправен, бодр и порядъчен (до кога ли?). Готви се за изпит — дано не излезе шегга. Ангел коригира вече своя нова книга детски разкази — Министерско издание. Злат.[орог] все още се мъти . . . Кой знае кога ще се тури под печат . . . „Л.[итературен] глас“ излезе 2 бр. вече — безинтересен. Изложбата се откри отдавна. Много малко интересни работи има. От старите: Майстора, Сирака⁴ и др., от младите: Пенчо Г.[еоргиев], Вас. Стоилов и о с о б е н о Илия Петров. — Бешков доскоро бе тука. Други новини почти няма. Все така се търсим вечер между „Бурел“⁵ и „Галата“⁶. — Владо все тъй се сърди, че съм закъснявал. Николай все тъй страда често от стомах, аз — от безпаричие, Владо — от „липса на време“, Стаматов — от недостатъчно уважение, а едничкис от собствената си злоба. В провинцията все пак е по-спокойно. Много здраве от всички ни. Георги

В Търново не отидох и се отдадох на свободна литературна работа. За Асена продължавахме — аз и други негови приятели — да търсим място в София, следехме, но нищо не можеше да се намери:

¹ Да бъде назначен за учител в София.

² Владимир Василев.

³ Жена ми Бленика, която бе издържала конкурсен изпит за гимназиална учителка в София и чакаше назначение.

⁴ Сирак-Скитник — художник.

⁵ Малка барака — кафене.

⁶ Сладкарница.

Драгий Асене, недей мисли, че сме те забравили. И аз, и Владо, и всички направихме каквото можем. Сам Владо те е осведомил, когато сте говорили по телефона, че очаквах да ме назначат в механо-техн. уч. по бълг. език. Щом се научих, че има вак. и по немски език, веднага запитах дали биха ти я дали, но ми отговориха, че имало много сериозен кандидат. Моята работа се свърши преди 6—7 дена. По немски няма още назначен учител. Казах и на Сирака: той бил близък на главн. секр. Също и на проф. Арнаудов — и той му е познат. Можеш и ти да подсетиш Сирака, но пак не ми се вярва. Мисля, че е нужно да имаш завършено филоложко образование. Тук станаха доста промени: Бадев — знаеш, сега Малчо¹ стана главен инспектор по бълг. език. — Златорог още не е под печат. Кольо е тук. Ралчев печата сборка (Кольо също — след един месец) и т. н.

Много здраве от всички ни. Георги.

Всеки случай пиши на Сирака, може да стане. Потърси на руски Гете (Херм. и Дорот.) в гимназиалната библиотека. И Константинов² ще ти я прати.

Научил, че съм назначен в софийското Механо-техническо училище, той ми се обади (13 окт. 1928):

Драги колега,³

Бързам да ти честитя назначението и да предваря прашането на книгата, за която ти е говорил М. Николов („X. и Д“⁴ на руски). Можаш да се снабди с нея.

Умоляваш се да не наподобяваш с държането си оня зоологически вид, който живее във водата и диша с хриле. Осведоми ме какво изобщо става там. Какво ще може да излезе от моята работа.

Дори Владо направи един трогателен жест: писа ми, без да се е канил от 6 месеца.

Ами Пенка какво стана?

Много ви здраве! Асен

Поздрави всички златорожци.

Вземи ми от германската книжарница най-новото и най-пълно издание на „Вертер“. (Или по-добре: научи кое издание е такова. Защото аз имам в село едно — може то да е подходящо.)

Писмата, свързани с търсене на учителско място, продължиха:

20. X. 1928

София

Драгий Асене, тук човек се залисва с толкова работи, че колкото и да иска да бъде акуратен — не успява. Ти там (за жалост или за щастие) си в друго положение. Напълно те разбирам. — Учител по немски назначиха — млад електроинженер (от нашата махала), който сам ми събщи, че е приел временно. Значи дълго не ще остане (докато си намери друга работа). — Знаеш ли, че Малчо стана инспектор по български език? — Готви се сериозно за втория си изпит по филология. — В герм. книжарница нямат друго издание на „Вертер“, освен изд. на Reclams Universal Bibliothek (малкото). Казаха, че биха могли да изпишат критично издание (с коментар, значи) за 80 лв.

М. [алчо] е получил 1^{вата} песен⁵. Ами коя балада си му пратил? Литер. новини знаеш сам. Златорог не е още под печат дори. Ангел е редактор на списание за прогимназ. уче-

¹ Малчо Николов, литературен критик.

² Георги Константинов, литературен критик.

³ Колега — защото и двамата бяхме учители в механо-технически училища.

⁴ „Херман и Доротея“, поема на Гьоте.

⁵ Първата песен от „Илиада“, преведена от Асен Разцветников.

ници. — Пенка няма работа. Аз продължавам да трупам дългове (+13 хиляди данък, който трябва да платя т. год.) и т. н. и т. н.

Много здраве от всички ни

Георги

Чок селям и от мене. Гледай си работата — по-хубаво да си там, отколкото нашето тук.

Колю¹

На това писмо получих следния отговор:

Габрово. 25. 10. 28

Драги Георге,

Много скоро забрави, дали е „жалост“ или „щастие“ да си в провинцията. Защото няма месец още оттогава, когато тая съдба виснеше над главата ти. Но такъв е живота. И ние сме хора като другите: и за нас важат неумолимите му закони: и за нас важи поговорката „сит на гладен вяра не хваща“.

За дето не сте ме забравили — много благодаря. С това поне ме ободрявате. Истина е, че ще бъде добре да почна сериозно да се готвя за изпит. Макар че, доколкото зная, никой от ония, които са в София и са горе-долу равни на мене, няма по-висок образователен ценз. Но — най-сетне може би погрешно поставям знака на равенството. Или пък и тук се повтаря вечната история с Хайневия „bgraver Mann“. Все едно. Кажй, моля те, в немската книжарница: да ми изпишат въпросното критично издание на „Вертер“. За Ангеловото списание сега чувам. Нека ми го изпраща, ако обича.²

На Коля благодаря за чок-селяма. Той взе ли си изпита?

Поздрави всички познати. (Също и моите хазяи). Цвета³ не е ли стажантка?

Асен

Габрово. 5. 12. 28

Драги Георге,

чаках ти да се обадиш, защото ти си при новините. Защото тук няма, не е имало и няма никога да има нещо, което заслужава да се съобщи.

Но — ти си зает със своите кахъри, по-големи (но не и по-тежки) от моите, и мълчиш. Та съобщи ми най-сетне — какво става с твоя злощастен ареситис? За него узнах още на времето и все чакам да ми се обадиш: колеги ли сме с тебе или не? (Каза ми инспектор Дянков още два-три дни след случката — когато не бе още известен резултата от рентгенизирането.)

Кажй на Владо, че не съм още получил новия „Златорог“. На Ангела: да ми праща списанието си. На германската книжарница: да ми изпишат въпросното издание на „Вертер“ (вземи от Владо 80 лв. за моя сметка*). Пиши ми също по кои учебници се води обучението по двата юридически предмета (в VIII клас) във вашето училище. За моето преместване не пиша, защото гласът ми е: глас во пустине.

Много здраве! Асен

Отговори веднага.

* Или по-добре: мини край „Хемус“ и вземи от тях. Те ще ти дадат.

Отговорих му надълго и нашироко в едно писмо, от което се вижда какви са били литературните нрави в онова време:

¹ Никола Фурнаджиев — навсякъде в писмата Колю е той.

² Родна нива, списание за ученици от прогимназиите, г. I, 1928.

³ Сестра ми.

Е-е, слава богу, драгий Асене, най-после дойде ред и на твоето писмо, на което трябваше да отговоря „веднага“. Не мисли, че съм те забравил. Ако наистина кихаш при всяко споменаване, досега трябваше да ти се разреде гърлото, тъй като ние с Пенка по два-три пъти на ден си приказваме, че трябва да ти се пише, че не е хубаво да те оставяме да чакаш тъй дълго отговор в „провинцията“ (която обаче не е тъй глуха, щом се издават в нея драми, като „Драган“ на Димо не знам кой си . . . Габрово изд. на „Модерно [?!] изкуство“). Ти знаеш какво значи да поправяш класни и домашни на 11 паралелки, и то на техники . . . Па и други грижи — домашни, литературни и т. н. не ме оставяха да ти пиша веднага.

Сега — отде да започна?

С моята прословута болест се отдавна свърши. Нашата многонеуважаема лекарка вземала срастванията на моята нещастна плевра за *aracitis* и поискала — ни повече, ни по-малко — да бъда уволнен от учителство като „опасен“ за здравето на другите. Отидох при най-големия капацитет по тия въпроси — д-р Моллов, университетски професор, който ме прегледа и намери, че съм напълно здрав, че нямам никакъв *aracitis*. Даде ми удостоверение — тъй се свърши. Не можа лекарката ни да ме накара „без болест болен да легна“ . . .

Още не свършила тая история — ето нова: интригантска, врачанска. Сещаш се вече отде иде. Нашият приятел Б. Й. е авторът и факторът. Знаеш, че Арнаудов започва историко-литературна библиотека. Има вече покани за нея. Аз бях един от първите поканени. Средахме се с Арнаудов, говорихме и решихме да напиша за Богоров, Блъсков, П. П. Славейков и д-р Кръстев. Но какво става? Един ден Арнаудов свиква всички сътрудници, за да се обсъдят още някои технически подробности. Пращал и за мене, но разсилният не ме намерил. Възползуван от моето отсъствие, г-н Б. Й. организира цял комплот против мене. Надумва Цветан Минков, Чилингиров (към тях е бил и Г.) да кажат на Арнаудов, че те не могат да участвуват заедно с мене. Или аз — или те трима-четирима. При това са си послужили с най-долни интриги — особено Йоцов, който отишъл дотам да лъже Арнаудова, че не знам какво си лошо съм говорил за неговите съчинения. И много други нелепости. Арнаудов се е държал много добре, но пред „организираните“ отпор е бил принуден да отстъпи и да ме заличи в поканата. За „обезщетение“ — както ми съобщи Г. Константинов — искал да ми даде място в списанието си с двоен хонорар, както в библиотеката (като че ли главноето е в хонорара!). Аз, разбира се, казах, че при това положение не искам да сътруднича в списанието му. Със самия него още не съм говорил. Два пъти ме среща на улицата и ме кани да го посетя, но още не ми е останало време да отида. Ще отида някой път. Няма какво собствено да го обвинявам. Виновен съм си аз: що ми трябваше да давам съгласието си за сътрудник, като виждах, че са там Йоцов, Л. Стоянов, Цв. Минков! Нищо. За поука.

— В немската книжарница ми казаха, че това, което можели да изпишат, не било целия „Вертер“, а само част от него. Собствено те сами не знаят сигурно що е, но разбрах, че се касае за някакъв учебник, в който имало анализ на „Вертер“. Затова не го поръчах. Така че недей го очаква. Средах тия дни Митов, редактора на библиотеката, в която и ти участвуаш. Поздравява те и каза да ти съобща, че нарочно турил „Вертер“ по-напред от „Херман и Доротея“ — предполагал, че с него ще си готов по-рано . . .

По-нататък в писмото му казвам по кои учебници се води обучението по двата „юридически предмета“ и му разказвам как грижливо следя, щом се ованканти място за учител по немски език в софийското механо-електро-техническо училище, да поставим веднага неговата кандидатура. В края съобщавам:

Полянката [Владимир Полянов] издаде своя роман, Райчев — книга разкази. Тия дни излиза Колювата сбирка. Изобщо усилено производство. — Сега се събираме в „Галата“, но аз не ходя всяка вечер. Владо ти е изпратил „Златорог“.

Хайде стига, че часът минава 12, а утре имам училище от 8 часът: Пиша бързо, та е малко грозно и неразбрано, но се утешавам с това, че ще ти направи удоволствие: като четеш драсканиците ми, ще се затвърди у тебе убеждението, че наистина пишеш по-красиво от мене!

Хайде лека нощ!

Много поздрави от всички ни

Георги

Много здраве и от мен. Една влюбена в теб също ми поръча да съм ти пишела много здраве и от нея.

Пенка

За новата 1929 година сме поздравили Асена с едно четиристишие:

Честита!

С какво да те благословя, кажи ми?

Със София, със булка, с много рими?

— И първото, и второто, и третото!

Георги

(Прибавям:

най-късно до лятото!

Пенка)

В някои от Асеновите писма нататък, както и от моите, ще предавам само ония пасажки, които се отнасят до литературния и изобщо до културния живот.

В механо-електро-техническото училище, дето аз бях преподавател по български език, по немски преподаваше един млад инженер, който — като мене — беше временно в училището и си търсеше друга работа. Съобщих това на Асен — да следи и евентуално да заеме неговото място. По тоя повод той ми пише:

Габрово, 3. I. 29

Драгий Георге,

забутал съм ти някъде писмото и не мога да го намеря. Затуй ти отговарям по памет. Хубав ти е плана да се съберем двама на ул. „Нишка“ (не в № 15, разбира се*), но — я бъде, я не.

В нашето м-во има една нещастна библиотека — защо за нея не ме кандидатираш. Чукате там, дето сте сигурни, че няма да отворят

По случай новата година — не забравяй, че си ми обещал да ме пратиш в . . . Чехия.

Четох сборката на Далчев. Би трябвало и аз да издам сборка — та само тая година съм печатил 9 стихотворения: 5 в „Б.[ългарска] М.[исъл]“, 2 в „Зл.“ и 2 във „В.[естник] на ж.[ената]“. Нейсе: не знаях, че можело тъй.

Пенка и Цвета още ли са без работа?

Честити ви празници!

Асен

* На „Нишка“ № 15 беше клубът на широките социалисти.

Драгий Георге,

отдавна трябваше да отговоря на писмото ти, т. е. на визитната ти картичка. За благопожеланията — благодаря. И аз ти пожелавам (особено на Пенка) всичко хубаво. За жалост голяма част от пожеланията ти (ми) ще отидат на вятъра пред вид на обстоятелството, че нашият общ приятел Б. Й. е станал вече важна клечка.* Ти няма никога да станеш ас-т, а аз се отказвам от втория си изпит по литература.

Свърших „Х.[ерман] и Д.[оротея]“ . . .

Ти се много прослави на литер.-муз.-театралното поприще. Честито! Може да те назначат директор, вместо Стойчев.

Науми Коля, Ангела, Райчев, Полянката и другите автори на нови книги — да дадат на Владо екземпляри за мен.

Твоя приятел Митов не ще да ми изпраща вестника си. Г. Константинов и до днес не ми е пратил „Б. М.“ със „Степ“. Писах му 4 пъти — ни дума. Да не е умрял?

Много здраве на всички! Асен

9. II. 1929

София

Драгий Асене,

. . . За книгите на всички съобщих — все обещавам, че ще ти ги пратят. Видя ли новата покана на „Златорог“? Ще го издава „Хемус“. Тая вечер излиза кн. 1 (9—10 още не е излязла). Четох началото и края на „Херман и Доротея“ (печ. в „Българска реч“) — изобщо хубаво. Към края имаш обаче една страшна инверсия, която би могъл да изправиш. — Знаеш ли, че на конференцията на проф. учители при един реферат се чете цялата ти бележка за изложбата в „Св. реч“? Аз — то се знае — обясних кой и какъв е авторът . . . Написал ли си вече „Мар. извор“? В поканата я има. А „Вертер“? Там вероятно много работиш. Поне това да ти е утехата. Стиховете, които не ми харесват в „Х. и Д.“, са: „Ако баща ми за мене се грижил беше, както за тебе — аз, и в училище би ме дал тогаз“ . . .

Много поздравя от всички

Георги

Разцветников беше замислил някаква балада или баладична поема „Маринин извор“, която не написа.

5. 3. 29

Работя ли много? — Какво може да се работи при 23 часа и секретарство на съвета? „Вертер“ едва съм започнал. А „Маринин извор“ си е само мечта . . .

Габрово. 3. 4. 29

Драги Георге,

отново се обаждам, за да ти напомня, че тук някъде, в Балкана, затънал в снега, който пусна вече корени, живее и съществува един вечен кандидат за служба в София . . .

Тук се носи слух, че от новата годишнина на „Златорог“ били излезли вече три книжки. Аз обаче се отнасям твърде резервирано към тая новина, защото най-последната книжка, която получих, беше кн. 10-та от миналата годишнина. Ти как мислиш — кое е вярното? . . .

На 2 т. м. изпратих последните суми (равняващи се на твоя дълг към мене) на моя братовчед и сега нямам вече никакви дългове. Тъй че сега твоя дълг преставя да расте

* Избран за редовен доцент при катедрата по българска и славянски литератури.

като снежна топка. За връщането — давам ти мораториум до лятос, та като дойда там, ще ти конфискувам съчиненията (с изключение на старите ти стихове — пазил ме господ от тях!) и ще ги продам на публичен търг. Надявам се, че групата „Стрелец“¹ ще ги купи на всяка цена.

Най-сетне и ний „невлезлите“ влязохме в писателския — добър господ и за тебе до година (само да не чуе Г., или Л. Стоянов, че още карта нямам, брей . . .).

Осведоми ме, моля те, какво става около „Златорог“. Аз писах и до „Хемус“ направо, събрах им и абонати дори — абонатите получиха, за мене няма. Взех да мисля, че Владо ми се сърди, дето на телеграмата му не отговорих със стихове. Какво да правя, бе брате, като нямам.

Колю стана много голям поет и не прие да изпрати екземпляр от сбирката си на такива провинциални поети като мене.

Асен

Още три мои писма до Асен, докато беше в Габрово:

11. IV. 1929

София

Драгий Асене,

. „Казах и на Владо и на „Хемус“ да ти пратят „Златорог“ (4, а не 3 книжки!). Най-сетне и той започна да излиза както трябва. До кога? Забравих на времето да ти честитя влизането в Писателския съюз, дето са отдавна Русалиев и Панчо (Михайлов). Ами чу ли за премиите? Тая година в това отношение бие рекорд. Представи си: по 10 000 вземат Св. Минков (за „Игра на сенките“), Мирчев („Видения“) и Чилингиров („Шинел без пагони“). Всички са възмутени. Това е най-последната новина — още не официална

Много поздравя от всички ни

Георги

25. IV. 1929

София

Драгий Асене,

Тая вечер видях в Чипевата кни-ца „Херман и Доротея“. Четох тук там по няколко реда и ми хареса много. Вярвам, че цялата ще е преведена добре. Честито. —
Колю прати ли ти „Дъгата“?

Много поздравя от всички ни

Георги

Едно дълго писмо за разни тичания на приятели да му търсят място в София — безрезултатно. И накрая:

Аз съм много претрупан в училището: 18 часа и класно наставничество, което ме разстройва за цял ден. Работя усилено статия за нашия роман* от последните две-три години. Но сигурно ще закъснея. На театър още не съм ходил: нямам време.

Много здраве от двама ни

ПП. Цвета замина за Карнобат и не се обади 16 дена!

¹ Литературна група, която издаваше в „Стрелец“ (1927), редактиран от Константин Гълъбов и Чавдар Мутафов. В групата влизат още Атанас Далчев, Светослав Минков, Дим. Пантелеев, Г. Караиванов и др.

* Романи и романисти (Златорог, 1929, кн. 8—9).

Трябаше да ѝ телеграфираме и да я викаме на телефона, за да съобщи най-после, че е пристигнала. Както виждаш, „редовността“ в писане на писма ни е семейна добродетел.

28. X. 1929

София

Поменах „класно наставничество“. Почти две десетилетия съм бил гимназиален учител — само веднъж съм бил класен наставник, и то в електро-механо-техническо училище. И така „редовно“ си изпълнявах задълженията, че в края на учебната година в дневника се оказаха неизвинени отсъствия на един ученик 400 часа! Отдавна трябваше да бъде изключен. Чудих се какво да правя — и взех, че ги извиних . . .

Най-сетне през лятото на 1929 г. Асен дойде в София, без служба, на свободна литературна практика. Залегна над старогръцки език, изучи го и преведе първата песен от „Илиада“ и други откъси (от VI песен), които се изучаваха в училищата. Преведе още поемата „Херман и Доротея“ и романа „Страданията на младия Вертер“ от Гьоте, „Тартюф“ от Молиер и др. Освен лирически стихове той пишеше и много книги за деца и стихове в проза, повечето хумористични. Работеше като член на редакцията на в. „Весела дружинка“. Живееше на ул. „Оборище“ срещу нас. Всеки неделен ден ни беше гост и от обед до вечерта прекарвахме в разговори у дома. През това лято публикува във в. „Слово“ един многоримен хумористичен фейлетон за излет до Искърския плаж, посещаван от много софиянци по онова време: „Ст р а д а н и я т а на м л а д и я д ж е н т л е м е н (плажна епопея в 5 песни, с пролог и епилог)“. Тя започваше така:

Пролог

Съдържание: призовавам музата си.

Възпей, о музо, в звучни рими на август огнения чар и тия дни незабравими на кисел пот и ален жар! Възпей ти Целзия крилати и Реомюра — куц бегач, които вече толкороз дати за наша сметка правят мач — и всеки иска в този спорт да бий световния рекорд! . . . Възпей наредбите безчетни по водопивните дела и нашите мечти заветни за рилска ледена вода. Кажй, как всяка мръсна вада зове ни към невинен грях, как дирим свежест и прохлада под облаците златен прах! Как дреме нашия престолен от тежък слънчев удар болен, как няма във басейна ред, как няма даже сладолед! . . .

Възпей ти столичните гари, възпей ти летния пейзаж, възпей ти искърските бари и дивния ни смесен плаж!

Асен мислеше да издаде тоя фейлетон в отделна книжка с илюстрации и с предговор, който ние с Бленика написахме. Ето откъси и от него:

Три недели вече цели миг покой не сме видели, ние — мъж, жена и син — и махленци до един. Улицата ни се смая и подуенци не знаят, де спасение да дирят, как тогава да натирят, що покой им смути . . . В тия наши самоти кой ни таз беда докара? Кой надrobi таз попара, кой ли дявол зъл, проклет — между нашия мирен свет зачисли един поет? Ах, „Оборище“ ще помни тез недели вероломни и със страх ще произнася номер сто и деветнайсе . . .

. . . На хазяите в мазата със компреси на главата, заморен и запотен, в ледна вана потопен, със костюма на Адама, с книги десет килограма и най-малко 5 кила разни вида мастила — антрацентови и цветни, гуми и пера безчетни и различни къси, дължки, моливи и перодържки — от вълнение обзет, пише нашия поет . . .

През 30-те и първата половина на 40-те години Асен Разцветников живееше изцяло от литературен труд. Участвуваше в редактиране на вестници, пишеше

книги. Съставяше разни малки книжки с анекдоти — наши и преведени от чужди езици, пишеше текстове за песни — твърде много. Веднъж на шега му съчиних една епиграма:

А Разцветников сега
пише румби и танга.

Кольо Фурнаджиев се отнасяше твърде пренебрежително към неговото творчество от онова време — не харесваше стиховете му. (Тогава Фурнаджиев не признаваше друга поезия освен революционната.) Не ги харесваше и Ангел. Ето как съм отбелязал в моя дневник отношението към неговата поезия в ония години:

12. III. 1933

По едно време всички бяха отчаяни от поезията на Асена. Сега, когато я препрочитам, за да приготвя сказката си за кръжеца „Живо слово“ — виждам, че тия съмнения не са били прави. Аз, разбира се, никога не съм се съмнявал в дарбата му, макар и да съм бил недоволен често, дори отчаян от някои негови работи (в Планински вечери и др.). Някои обаче отидоха много далече. Веднъж Владимир Василев ми казваше: „Защо Асен не се залови за фарсови работи. Може би там ще успее повече.“ Искаше да каже — че сериозни стихове не може вече да пише. Ангел пък друг път направо отсече: „То се видя, че от Асена поет не ще стане, ами да се залови сериозно за преводи“ . . . А от де се бе видяло?!“

Кръжецът „Живо слово“ представяше група от рецитатори. В ония дни в началото, струва ми се, на март уредихме рецитал, както се казва днес, за Разцветников: артисти от Народния театър рецитираха негови стихотворения, а аз произнесох за него възторжено уводно слово.

По-късно, през 1935 г., във в. ЛИК (бр. 19) написах с топло чувство и с дълбоко задоволство статия за „Планински вечери“. Опитах се да покажа голямия поет и да опровергая всякакви съмнения.

Както отбелязах още в началото, той беше остроумен, духовит. Спомням си такъв случай. През 1937 г. Асен беше написал „Химн на столица София“, отпечатан в сп. „Сердика“. Седим веднъж в сладкарницата на бул „Цар Освободител“ (сега бул. „Руски“): Разцветников, Петканов, аз и още някой — не помня кой беше. Разговаряхме за химна и между Петканов и Асен се развива следният диалог: „Асене — казва Петканов, — четох ти химна — не го харесвам. Аз такъв химн мога да напиша и с краката си.“ — „Не можеш“ — рязко отговаря Асен. — „Защо да не мога?“ — „Защото краката ти са заети да пишат романи.“ Избухва общ смях.

В края на 1937 или началото на 1938 г. беше обявен от списание „Летец“ конкурс за стихотворение на въздухоплавателна тема. През януари аз бях определен от Съюза на българските писатели за член на журито. Другите членове бяха известният поет-преводач Георги Михайлов и гражданинът Васил Кулев, един културен човек, който се движеше в писателските среди.

По тоя повод получих следната бележка:

Др. Георге,

натоварен си от Писателския съюз да бъдеш наш представител в журито на въздухоплавателния конкурс (сп. „Летец“, „Московска“ 5). Първото заседание е в понеделник — ще получиш писмо от съюза.

Доколкото разбрах, работите не са много — да не би да се откажеш!

И аз се присъединявам към Асеновата молба.

Асен

Ангел

Разбира се, Асен настояваше да не се откажа, защото той беше представил на конкурса една своя поема, написана в стила на народната песен („Българинът с орловите крила“) — поместена после в „Стихотворения“ (1942). Но се излъга. Защото на конкурса беше представено и стихотворението на Вапцаров „Романтика“, печатано в сп. „Летец“ (кн. 4—5, 1937), на което отсъдихме единодушно втора награда (първа не бе дадена). Асен не ми се разсърди.

Към края на 30-те години и в началото на 40-те Асен беше обхванат от особено настроение. Рядко идваше вече у нас. Усамоти се. Стана мнителен и подозрителен. Оплакваше се, че го следели някакви хора. Той посрещна деня на освобождението от фашизма с радост. Дори написа две стихотворения. Но в тях липсва емоционалната сила на предишната му поезия. Те бяха плод на разум и на една стихотворна инерция. Повече художествена стойност притежава „Подвигът“, драма в стихове, играна с успех в Народния театър. Написа и хубави книги за деца, които го очертават като изключителен майстор в този жанр. И в творчеството му за деца, и в другата му лирична поезия българският стих достигна голямо съвършенство.